

О'ZBEKISTON HAYKALTAROSHLIK SAN'ATINI RIVOJLANISHI

Qodirov Bobirjon Botirjonovich

Andijon davlat universiteti pedagogika va san'atshunoslik fakulteti, tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasida o'qituvchisi.

Annotasiya: Ushbu maqolada haykaltaroshlik va uning ahamiyati, O'zbekiston haykaltaroshligi haqida va ushbu san'atni yanada rivojlantirish to'g'risida so'z yuritildi.

Kalit so'zlar: Haykaltaroshlik, uning ahamiyati, O'zbekistondagi haykaltaroshlik to'g'risida, san'at, rivojlantirish.

Haykaltaroshlik - tasviriy san'atning bir turi bo'lib, lotincha "skulpo" so'zidan olingan bo'lib, qattiq materiallarga "qirqish, kesish, o'yish, tarashlash" orqali ishlov berish ma'nosini anglatadi. Haykaltaroshlik ishlov berish usullari hamda makonda ma'lum hajmga ega bo'lgan detallar, shakllar orqali tasvirlanadi. Uning "nafis haykaltaroshlik" turi ham mavjud. Bu usul haykaltaroshlikda "maishiy plastika" deb ataladi. Nafis haykaltaroshlik buyumlari o'zining nafisligi, kichik o'lchamdaligi bilan ajralib turadi. Uni qo'lga olib ko'rish mumkin. Nafis haykaltaroshlikda kishining diqqatini o'ziga tezda jalb qiluvchi materiallardan: chinni, sopol, yog'och, metall va toshlarning qimmatbaho turlari, fil suyagi va shu kabilardan foydalaniladi. Haykaltaroshlikning maktab sharoitida keng tarqalgan turlaridan biri, loy yoki plastilin bilan ishlashdir. Ma'lumki, haykaltaroshlikni o'rganishda qalamtasvir alohida ahamiyat kasb etadi. San'at sirlarini o'rganishning keyingi bosqichi ham o'z samarasini bera boshladi. Albatta, ilm va san'atni o'rganish ustozlarning mehru mahoratlariga bog'liq.

Haykaltaroshlik - tasviriy san'at turi; borliqni hajmli shakllarda, makonda uch o'lchamda tasvirlashga asoslanadi. Tasvir ob'yekti, asosan, inson; shuningdek, hayvonlar, tabiat va narsalar. Haykaltaroshlikning 2 asosiy ko'rinishi — aylanib kuzatish imkonini beruvchi dumaloq haykal hamda faqat bir tomondan ko'rishga mo'ljallangan bo'rtma tasvir relyef turiga farqlanadi. Relyef, o'z navbatida, yuzaga nisbatan bir oz bo'rttirib ishlanadigan barelyef hamda tasvir yuzaga nisbatan ancha bo'rttirib ishlanadigan gorelyefta bo'linadi; shuningdek nursoya o'yini hisobiga tasvir ko'zga tashlanadigan tekis yuzaga ishlanadigan yana o'yima ko'rinish mavjud.

Haykaltaroshlikda ijodkor nursoya o'yinidan foydalanish orqali asarning ta'sir kuchini oshirishga erishadi. Bu ayniqsa monumental va bezak haykaltaroshlik asarlari uchun qo'l keladi, chunki maydon yoki hiyobonga o'rnatilgan haykalga ertalabki quyosh nurlari bir joziba bersa, kechki kun botish paytidan quyosh nurlari boshqacha bir fayz kiritadi. Haykaltaroshlikda insonning tashqi ko'rinishi, sokin yoki harakatdagi holatini aks ettirish bilan uning imkoniyati tugamaydi, asarda kechinmalar, hayajon,

g'amginlik va boshqalar o'z ifodasini topadi. Me'morlik san'ati bilan bog'liq bo'lgan monumental haykaltaroshlikka muhim tarixiy voqealar, atoqli shaxslar xotirasini abadiylashtirish maqsadida o'rnatilgan monument, yodgorliklar, onhaykaltaroshlik ansambllari kiradi, ular o'zida katta mazmunni ifodalaydi hamda mustaqil ahamiyatga ega. Biroq haykaltaroshlikning bu turi bevosita muhit, me'moriy insho-otlar hamda tabiat bilan uyg'un bo'lishi lozim, bu unga yanada ulug'vorlik va ta'sirchanlik baxsh etadi. Monumental haykaltaroshlikka xos bo'lgan xislatlardan biri qahramonlarni ko'tarinki ruhda tasvirlashdir. Monumental haykaltaroshlik asarlari uzoqdan ko'rishga mo'ljallanganligi sababli, katta-katta yaxlit shakllardan keng foydalaniladi; odam yuzidagi mayda unsurlar, kiyimdagi buklanishlar, mayda qismlar ko'rsatilmasligi mumkin.

Haykaltaroshlikning eng keng tarqalgan maqsadlaridan biri bu din bilan bog'lanishdir. Kult tasvirlari ko'p madaniyatlarda keng tarqalgan, biroq ular Olimpiyadagi Zevs haykali kabi qadimgi yunon san'atining o'ziga xosligi bo'lgan ulkan xudo haykallari emas. Misr ibodatxonalarining eng ichki ziyoratgohlaridagi haqiqiy diniy tasvirlar haligacha saqlanib qolmagan, aftidan, hatto eng katta ibodatxonalarda ham juda kichik edi. Hinduizm ham xuddi shunday bo'ladi, bu yerda lingamning juda oddiy va qadimiy shakli eng keng tarqalgan. Buddizm diniy arboblari haykalini Sharqiy Osiyoga olib keldi, bu erda ilgari ekvivalent an'ana bo'lmagan, lekin yana bi va kong kabi oddiy shakllar diniy ahamiyatga ega bo'lgan.

Bezak haykaltaroshlikka istirohat bog'lari, xiyobonlar, ko'cha va bog'lar, shuningdek, me'moriy binolarning devorlarini bezash uchun ishlanadigan turli bezak haykallar kiradi; asarlarida ramziy obrazlar, hayvonlar shakli keng ishlatiladi. Binolarning devorlariga ishlanadigan bo'rtma tasvirlar, amaliy san'at buyumlari yuzasiga ishlanadigan bezaklar, favvora, panja-ra, badiiy darvozalar ham shu haykaltaroshlikning ko'rinishidir. O'zbekistonning dunyo bo'ylab e'tiborni tortgan yana bir zamonaviy haykali Toshkentning markaziy maydonida joylashgan Amir Temur haykalidir. Bronza haykalda o'rta asr jangchisini oti dushman ustidan turgan holda tasvirlaydi. Haykal mamlakatning milliy o'zligi va O'zbekistonning boy tarixi ramziga aylandi. Haykaltaroshlik - tasviriy san'atning bir turi bo'lib, lotincha «skulpo» so'zidan olingan bo'lib, qattiq materiallarga «qirqish, kesish, o'yish, tarashlash» orqali ishlov berish ma'nosini anglatadi. Haykaltaroshlik ishlov berish usullari hamda makonda ma'lum hajmga ega bo'lgan detallar, shakllar orqali tasvirlanadi. Uning «nafis haykaltaroshlik» turi ham mavjud. Bu usul haykaltaroshlikda «maishiy plastika» deb ataladi. Nafis haykaltaroshlik buyumlari o'zining nafisligi, kichik o'lchamdaligi bilan ajralib turadi. Uni qo'lga olib ko'rish mumkin. Nafis haykaltaroshlikda kishining diqqatini o'ziga tezda jalb qiluvchi materiallardan: chinni, sopol, yog'och, metall va toshlarning qimmatbaho turlari, fil suyagi va shu kabilardan foydalaniladi. Haykaltaroshlikning maktab sharoitida keng tarqalgan turlaridan biri, loy

yoki plastilin bilan ishlashdir. Ma'lumki, haykaltaroshlikni o'rganishda qalamtasvir alohida ahamiyat kasb etadi. San'at sirlarini o'rganishning keyingi bosqichi ham o'z samarasini bera boshladi. Albatta, ilm va san'atni o'rganish ustozlarning mehru mahoratlariga bog'liq. Ilhom Jabborov bilim yurti va san'at institutida ta'lim olgan yillaridayoq o'zining iqtidori bilan ajralib turar edi. Shuning uchun ham u yaratgan asarlar rang-barangligi, kompozitsiyalarga boyligi bilan ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, uning «Hayol» nomli asari diqqatga sazovordir. Haykaltaroshlik - tasviriy san'at turi; borliqni hajmli shakllarda, makonda uch o'lchamda tasvirlashga asoslanadi. Tasvir ob'yekti, asosan, inson; shuningdek, hayvonlar, tabiat va narsalar. Haykaltaroshlikning 2 asosiy ko'rinishi — aylanib kuzatish imkonini beruvchi dumaloq haykal hamda faqat bir tomondan ko'rishga mo'ljallangan bo'rtma tasvir relyef turiga farqlanadi. Relyef, o'z navbatida, yuzaga nisbatan bir oz bo'rttirib ishlanadigan barelyef hamda tasvir yuzaga nisbatan ancha bo'rttirib ishlanadigan gorelyefta bo'linadi; shuningdek nursoya o'yini hisobiga tasvir ko'zga tashlanadigan tekis yuzaga ishlanadigan yana o'yma ko'rinish mavjud. Haykaltaroshlikda ijodkor nursoya o'yinidan foydalanish orqali asarning ta'sir kuchini oshirishga erishadi. Bu ayniqsa monumental va bezak haykaltaroshlik asarlari uchun qo'l keladi, chunki maydon yoki hiyobonga o'rnatilgan haykalga ertalabki quyosh nurlari bir joziba bersa, kechki kun botish paytidan quyosh nurlari boshqacha bir fayz kiritadi. Haykaltaroshlikda insonning tashqi ko'rinishi, sokin yoki harakatdagi holatini aks ettirish bilan uning imkoniyati tugamaydi, asarda kechinmalar, hayajon, g'amginlik va boshqalar o'z ifodasini topadi.

Haykaltaroshlik ko'plab madaniyatlarda diniy ehtirosda markaziy o'rinni egallagan va so'nggi asrlargacha xususiy shaxslar uchun juda qimmat bo'lgan yirik haykallar odatda din yoki siyosatning ifodasi bo'lgan. Haykallari ko'p miqdorda saqlanib qolgan madaniyatlar orasida qadimgi O'rta er dengizi, Hindiston va Xitoy madaniyatlari, shuningdek, Markaziy va Janubiy Amerika va Afrikadagi ko'plab madaniyatlar mavjud.

G'arbiy haykaltaroshlik an'anasi qadimgi Yunonistonda boshlangan va Gretsiya klassik davrda buyuk durdona asarlar yaratgan sifatida keng tarqalgan. O'rta asrlarda gotik haykal xristianlik e'tiqodining azoblari va ehtiroslarini ifodalagan. Uyg'onish davridagi klassik modellarning qayta tiklanishi Mikelanjelo Devid haykali kabi mashhur haykallarni yaratdi. Modernistik haykaltaroshlik an'anaviy jarayonlardan va inson tanasini tasvirlashga urg'u berishdan, qurilgan haykal yasash va topilgan narsalarni tayyor san'at asari sifatida taqdim etishdan uzoqlashdi.

Xulosa qilib, zamonaviy haykaltaroshlik O'zbekistonning badiiy va madaniy o'ziga xosligi uchun zarur rol o'ynagan. Mamlakat haykaltaroshlari o'z iste'dodlaridan foydalanib, qadimiy urf-odatlarini hozirgi zamon san'at shakllari bilan birlashtirib, yangi va hayajonli san'at asarlariga sabab bo'lishgan. Ushbu haykallarning jamoat

joylarida o'rnatilishi xalqqa fuqarolik g'ururi va ilhom manbai bo'lib xizmat qiladi. Mamlakat tarixi va uning ijodkorlari iste'dodini hisobga olsak, zamonaviy haykaltaroshlik O'zbekiston ijodiy hayotida ham o'z o'rnini davom ettirishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Zokirova, Shaxloxon. "TASVIRIY SAN'ATDA MANZARA JANRI", Toshkent. 1998.
2. Mamurova D.I, Avliyakulova N.M, "Rangshnoslik kompozitsiyasi va asoslari" O'quv qo'llanma. Bux, Durdon, 2021.
3. Baymetov B. Plastik anatomiya. Uslubiy qo'llanma. Toshkent, 2011.
4. Abdirasilov S.F. Tasviriy san'at metodikasi. -T., «Ilm-Ziyo», 2006.